MAKALE

ŞEHİR YIKIMLARI İLE ESKİ VE YENİ ŞEHİRLERİN RUHU ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

Bu makale 2023 yılında Şehirli Derneği ve Marmara Üniversitesi'nin düzenlediği "Dirençli Şehirler Zirvesi"ndeki konuşmadan güncellenerek hazırlanmıştır.

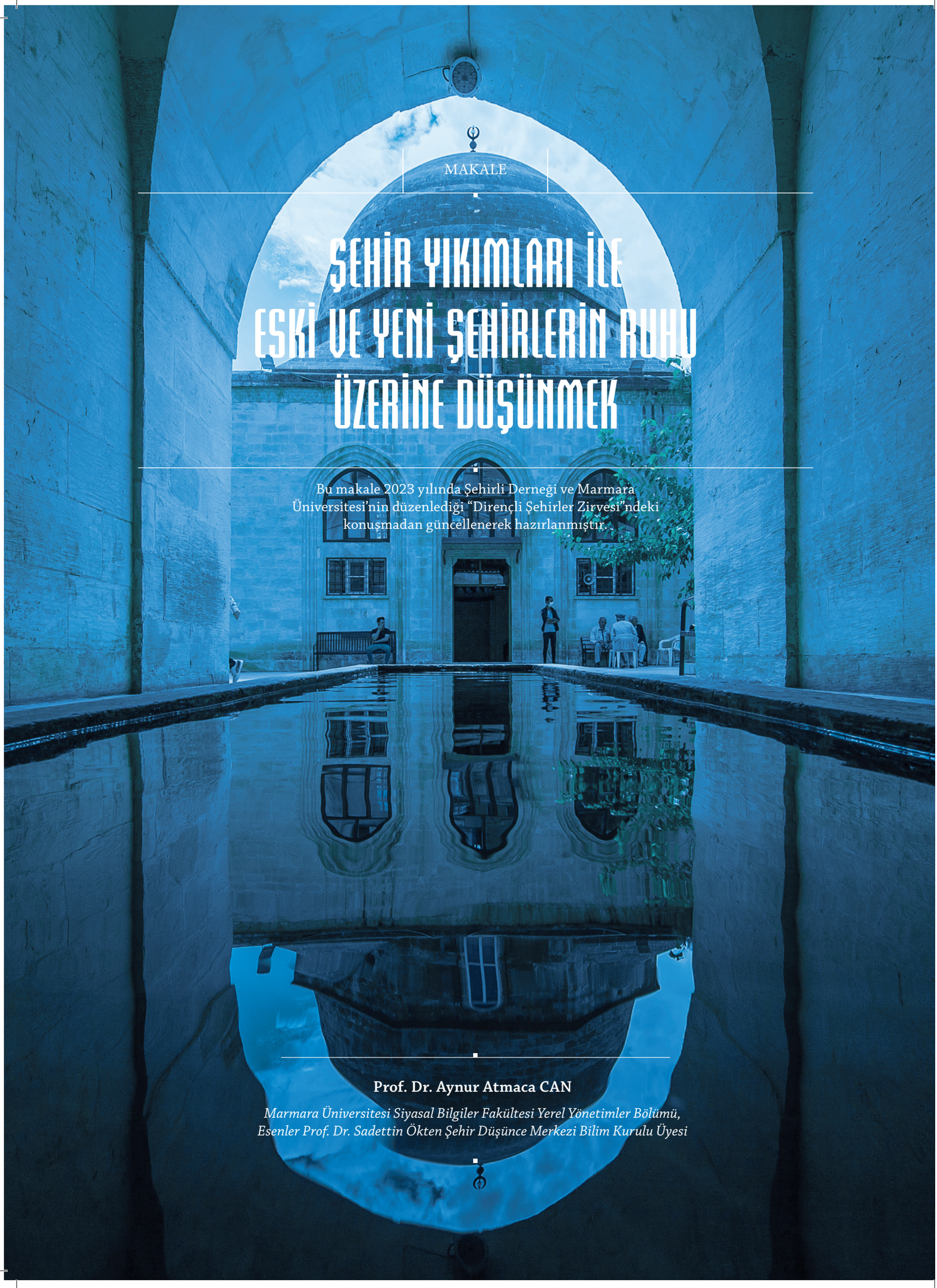

Prof. Dr. Aynur Atmaca CAN

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yerel Yönetimler Bölümü, Esenler Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi Bilim Kurulu Üyesi

Şehirler; hikâyeler üreten,
mekân ve tabiat tecrübesi oluşturan,
zamanın ruhunu yorumlayan,
insanı dokuyan, arıtan, olgunlaştıran
birikim yerleridir.

Giriş; Şehir Yıkımları

2023 yılında yaşadığımız büyük deprem Türkiye'de şehir ölçeğinde yıkımlara yol açtı. On şehrin yıkılması karşısında üretilen yasal, dayanıksız, kimliksiz yapı stoku ile yakalandığımız depremde bir yönüyle ahlâkî bir göçük altında kaldık. Bu durum bize "kötülüğün sıradanlığı" kavramını hatırlattı. Diğer yönüyle, dayanışma örneği sergileyen dirençli ve özverili sivil toplum değerinin yükselişine tanık olduk. Bu durumda bize güç veren "iyiliğin (karşılıksız vermenin) yüceliği" kavramı yıkılan şehirlerimize ve gönüllerimize hayat verdi. Bu tezat varoluş ve duygulanma sürecinde dayanıklı şehirler kurmanın ve yaşatmanın önemi acı bir tecrübeyle ortaya çıkarken toplumsal ruhun canlı var oluşu dirençli toplum örgütlenmesinin güncel yorumuna taşınması gerektiği yönünde dersler sunmaktadır.



Peranakan Evleri, Singapur

Bu yazıda şehir kavramının niteliklerinin altı çizilmekte, Türkiye'de kentsel biçimlenmede modern kentsel tasavvurun yansıması, mekânlar inşâ edilmesi sorununa arka plan ışığında yer açılmakta ve şehirlerimizi dayanıklı ve özgün hâle getirmenin çözüm yolları aranarak şehir yönetim düşüncesine yönelik geliştirilen çalışma temaları ve de öneriler sunulmaktadır.



Geleneksel Konik Evleri, Harran, Şanlıurfa

Şehir Nesnesi; Öznedir Aslında

Şehir; tarihte üretilmiş yüksek çözümleri içeren bir örgütleme biçimidir.

İnsanın büyük erdemi şehir kurmak olarak kabul edilmiştir. Aklı selim, kalbi selim ve zevki selim derecelerinde üretilebilen bir sanat eseri olarak tanımlanmıştır. İç çelişkilerin çözüldüğü huzura ve olgun insana davet eden bir olgunlaşma yeridir şehir.

Yapı, biçim, işlev, anlam boyutları ile insanın yaşadığı zamanı mekânı yorumladığı özgün bir araştırma nesnesi olarak ele alınan şehir aynı zamanda bir öznedir aslında.

Böylece şehirler; hikâyeler üreten, mekân ve tabiat tecrübesi oluşturan, zamanın ruhunu yorumlayan, insanı dokuyan, arıtan, olgunlaştıran birikim yerleridir. Şehir yaşamı değere, bilgiyi bilince dönüştüren bir kaynaktır. İnsan eliyle, düşüncesiyle, duygusu ve zevki ile şehri yaşanmaya değer özel bir mekân olarak yeniden üretir.

Şehirli yer bilgisini, duygusunu, görgüsünü, tecrübesini dolayısıyla hâtırasını bizâtihi oluşturarak gelecek kuşaklara taşıyarak sorumluluk sahibi varlıktır.

İnsanın büyük erdemi şehir kurmak olarak kabul edilmiştir. Aklı selim, kalbi selim ve zevki selim derecelerinde üretilebilen bir sanat eseri olarak tanımlanmıştır.

Şehir estetiği ilk planda anıtsal ölçekli yapılarla silüet değeri üzerinden okunabilir. Şehri, iktidarın bir göstergesi olarak vaaz eden uzaktan bakış değeri içine girildiğinde anlam katmanlarında insanı derinliğine davet eder. Entelektüel duyumlarla kat edilen bu dalışlar anlama ve kavramanın ötesinde bir zevk olarak hissedilir. Silüet değeri olan yapılar yeryüzü ile gökyüzü arasında şehir resminin dış kenar çizgilerini betimlerken şehrin genişliği meydan, yol, sokak ağları işlevsel alanları birbirine katar. Din, ticâret, sosyal hayat göstergesi mekânlar görünür kıldığı medeniyet ailesinin kökeninde taşıdığı temel telakkî ve tasavvurlar bütününü değerler, normlar düzeninde temsil eder.

Tarihte şehirleri ele aldığımızda üretim biçimine bağlı olarak değişen etki ve etkileşim ağları ile tanımlayıcı bir sınıflandırma belirmektedir. Şöyle ki;

- Organik - bütüncül ... geleneksel şehirler (tarımsal üretim-tarım toplumu),
- Mekanik - kurgusal ... sanayi kenti ... modern kentler (kapitalist üretim biçimi merkezli-endüstriyel toplum),
- Dijital - parçacıl ... postmodern kent (enformasyon - teknoloji merkezli-postmodern toplum

- anonim kalabalıklar - kitle kültürü - tüketim toplumu).

Eski Şehirler: Yeryüzünde Barınma Kültürü ve Adâbı Üzerine

Şehri anlamak ve anlamlandırmak üzere kategorize eden kentsel çalışmalarda kronolojik, tarihsel, sosyolojik vb. pek çok yaklaşımlar yer almaktadır. Bunlardan yararlanarak kabaca şehirler organik, mekanik ve dijital şehirler olarak yorumlanabilir. Antik kentler ve Orta Çağ şehrini içine alan organik üretim biçimlerine dayalı şehir yapıları için kullanabileceğimiz organik şehirlerde parça ve bütün birbiriyle doğrudan ilişkili ve etkileyicidir. Sanayi kentinin izlencesinde doğan modern şehirler mekanik işleyen birimler bütünlüğü olarak okunabilir. Parça ve bütün ilişkisinin organik olarak değil mekanik bir biçimde kurulduğu ve kurgulandığı dolayısıyla ilişki biçimlerinin parçadan parçaya oradan bütüne yürüyen etki ve etkileşim yüzeyselliğinin bağlamının kurulduğu planlama pratiğini kullanan mekanik kentlerdir. Postmodernite çağlarında desantralize edilen sanayi, hizmet sektörünün deviniminin sanal ağlarla yeniden düzenlediği, parça bütün ilişkisinin koparak parçadaki değişimin parçada olup biten sınırlılıklar olarak betimlendiği, teknolojiyle dönüşüm pratiği ile dijital şehir sanal gerçekliği ortaya çıkmıştır. Böylece şehir kavram ve olgusu zaman, mekân ve insan kavrayış, hissediş ve yaşayış deneyimi olarak hızla kendini dönüştürmüş ve dönüştürmektedir.

Vaktiyle ecdâdımız bu topraklarda şehir kurma hikmetini gerçekleştirmişlerdi. Güzel şehirler kurmuşlar ve yaşatmışlardı. İçinde iç çelişkilerin çözüldüğü, mekân, zaman ve insanın parçalanmaz bütünlüğü içinde ele alındığı, yorumlandığı tevhidi şehir şemasını çizmişlerdi. Kök mekân kavramı içinde yüksek çözümleri içeren tarihî şehir çekirdeği oluşturulmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de bütün kentlerimizin bir mekân kökü vardır. Kendi içinde doğa–kültür–tarih denge ve uyumunu oluşturmuş biçimler var olmuş ve var olmaktadır. Kök mekân kavramı ile kuşatabileceğimiz bu tarihî şehir dokusu alanlarında hayat-ölüm dengesinin, varlık-yokluk uyumlu birlikteliğinin insan ölçeğinde kurulumu gerçekleştirilmiştir. Vahiy eksenli belirlenme ile ilâhî sınırların gözetildiği, âhiret inancı ve dünya sorumluluğu olarak insan ruhunun yüceliğinin korunmasını içeren, hak ve bâtıl arasında ayık, uyanık şehirler olarak mirasımıza katılmışlardır.

Antik kentler ve Orta Çağ şehrini içine alan organik üretim biçimlerine dayalı şehir yapıları için kullanabileceğimiz organik şehirlerde parça ve bütün birbiriyle doğrudan ilişkili ve etkileyicidir.

Şehir kurma hikmeti nokta-i nazarı ile iyi-güzel-faydalı özdeşliği izlencesinde tevhidi varoluşun göstergesi olan gerçek ve aşkın olanı birleştiren, fânilik ve sonsuzluk dengesini kuran, hayal ile gerçek arası bir kıvamda oluşu geleneksel şehir mirasımız çok şükür ki hâlen okunaklı bir biçimde hayatımıza katılmaktadır.

Uruk Antik Kenti



Mekânın Yere Dönüşümünde Kavram Ağları

Şehir öncelikle doğal çevrenin bir gerçekliği olarak ve ardından toplumsal bir gerçeklik olarak yaşayan tarihî ve sürekli bir varlıktır. Her şehir zorunlu ve kaçınılmaz olarak mekânın müstesnâlığı ve yerin ruhu kavramına ev sahipliği yapmaktadır. Şehrin yapı, anlam, kimlik boyutlarıyla sarmalanacak ve okunabilecek derin katmanları bulunmaktadır.

Yerin ruhu kavramı;

- Doğal mekân, yüzey şekilleri, doğal koşullar ve bağlamı: Topografik karakter
- Mimari mekân, doku, biçimler ve bağlamı: Mimari karakter



İznik

- Fenomenolojik mekân, yaşantı, tecrübe, duygusal anlamı ve bağlamı: Yer, kimlik

kavramlarını içine alır.

Yerin ruhu, etik ve estetik özdeşliği barındırır. Yaşantılanan, tecrübe edilen hayat alanı olarak anlam kazanan tarihî varoluş ve kimlik olgusunu içine alır ve dışa vurur.

Mekânın müstesnâlığı ve mahallîlik; her ne kadar tek genel bir mekândan bahsedilebilirse de onu oluşturan farklı mekânlar, mekânın her bir parçası neredeyse hiçbir benzerliği olmayan bir tür biricikliğe sahiptir. Mekânın bu benzersizliği özgül yerel toplumsal formasyonları içeren kendilerine has öznelliğe sahiptir.

Böylece mahallîlik (yerellik), yerindenlik, yerel kültür, kültürel kodlar, sürdürülebilirlik, yönetişim, entegrasyon, kümelenme ekonomisi, yerel kalkınma vb. kavramlaştırmalarla yerel çözümlerde değer odaklı yaşam ve biçim arası denge, uyum ve etkileşim kuran ve sürdüren şehirlere, kentsel biçimlenmeye ve kentsel iyileştirmelere ihtiyacımız ortaya çıkmaktadır.

Mekânın parçalanarak dönüşümü toplumun parçalanarak dönüşümünü birleştirir.

Modernite, Modern Kentsel Tasavvurun Kent Mimarisi: Bir İnsanlık Yanılgısı

Küreselleşen dünyada hızla modernitenin ürünü modern kentsel tasavvurunun kent mimarisinin yaygın görünümüne dönüşümünü izliyoruz. Genellikle doğayı yutarak içine alan, dikey eksende uzanan yan yana, üst üste yığılan, parçalanmış bireysel yaşam biçimini dışa vuran küçük kutucuklardan oluşan biçimi izleyen işlevsel kent tasarımının tipik şemaları dünyayı hızla kaplamakta. Tipik, olağan, aynı ve sıkıcı bu mimari tarz iyi mimar kötü mimar söylemini ortaya çıkarmış, yeryüzündeki özgün mekânları silerek kendine yer açmaktadır.

Mekânın parçalanarak dönüşümü toplumun parçalanarak dönüşümünü birleştirir. Toplum, topluluk bilinçli ve örgütlü birliktelik hâli yerini kitle kültürü ile ifâde bulan hissiz kalabalıklara bırakmıştır.

Parçalı İnsan, Parçalı Toplum

Gelir düzeyi aralığı değişkeni ile belirlenen kategorize mekânlar (5 katlı, 10 katlı, 30 katlı, 99 katlı... vb.) (1+1,1+2, 1+3... vb.).

İnsan parçalandıkça mekânı parçalıyor, mekân parçalandıkça insanı paramparça ediyor. Alt üst olmuş gerçeklikten daha da sıkılınca bu insancık sanal mekânlarda ferah bulacağını sanarak yanılgısını artırmakta. Ve yeryüzünde yeni bir trajedi doğmakta. Yersiz yurtsuz bile değil paramparça insancık, sanal gerçeklik sandığı şeyde kaybolmak üzere.

Bugün içinde yaşadığımız kentlerde hızlı ve basınçlı istihdama dayalı kentleşme olgusu, otomobilli yaşamın tezâhürü değişim, baskıcı planlama anlayışı ile belirlenme, insan ölçeğinin bozulması ve ölçek parçalanması, ideolojik olarak hep onaylanan modernleşme olgusu içinde endüstrileşen kent mekânlarını kentsel yaşam kalitesini artıramayış gerçekliği hikâyesi okunabilmektedir. Şehir mekânı ve zihinsel şema kapitalist programın spekülasyon ve kâr dürtüsü ile biçimlendirilmiş, endüstrileşmiş bir kentsel mekân olgusu ile karşı karşıyayız. Kamu eliyle yapılanan kentin yeni mekân biçimlenmesinde modern kentsel tasavvurun yansımasını gözlemliyoruz. Modernitenin yaşam kalıplarını vaaz eden bu çağrışım modern kentsel tasavvuru yansıtmakta ve yaşatmaktadır. Moderniteyi daha yakından tanımak üzere onun temel betimleyici unsurlarına yer verebiliriz.

Kamu eliyle yapılanan kentin yeni mekân biçimlenmesinde modern kentsel tasavvurun yansımasını gözlemliyoruz.

Modernite;

- Kendinden öncekini yok sayar veya yok eder. Unutur, unutturur.
- Gelenekle, geleneksel olanla bağını keser, kopartır, parçalar, bölerek çoğalır, çoğaltır.
- Kendi başına ve sadece kendisi için vardır.
- Maddî ilerlemeciliğe (terakkî) dayanır.
- Rasyonel, işlevsel, konfor yaratıcıdır.
- İşlev biçimi izler. Biçim işlevi izler pragmatist programını sürdürür.
- Ayrışım, yabancılaşma, yalnızlık üreten başarılı bir işletim sistemi sunar.
- Merkezi yoktur.
- Ekonomi ve tüketime dayalı müsrif kentler yaratır.
- Ölümü örter, ölümsüzlük varsayımı ile kurgulanır.
- Huzursuz mekânlar üretir.

Şehir Yönetim Düşüncesine Doğru Dirençli Şehirlerin İnşâsına Yönelik Öneriler

Şehir yönetim düşüncesine dâir geliştirilmesi gereken temel çalışma alanları tematik olarak şöyle sıralanabilir.

- Yeni yerleşim alanlarının biçimlenmesi,
- Yeni şehirler kurmak,
- Mekânda özgürlük problemi-bir mekâna biçim verme özgürlüğü üzerine,
- Şehir nesnesinin bir özne olarak ele almak üzerine,
- Ayrışık ve parçalı kültürel yaşantı pratiği-kentsel ayrışım-yerel yabancılaşma,

Singapur





Bir otelin havadan görüntüsü, Singapur

- Özel sektör ve kamu yönetimi mantığı arasında sıkışmış çok başlı kent yönetimi,
- Modern kentsel tasavvur ve meta estetiği sorunsalı,
- İnşaattan mekân inşâ sanatına doğru yönelimler,
- Miras ve koruma üzerine,
- Yerin ruhunu ve anlamın bütünlüğünü korumak.

Yaşadığımız hâliyle modern kent veya kentte modernite olgusu, modern kentsel tasavvur hakkı ve hak duygusunu kuşatmakta mıdır? Hangi ölçüde kuşatmaktadır? Bu kentsel tasavvur ve ürettiği kentsel yaşama biçimi hakîkate âşinâ mıdır? Bizim hakîkatimize, ilâhî habere âşinâ, âhiret inancı taşıyan bir topluluğa ne söyler?

Kitle kültürü için yapılan yabancılaşma, parçalanma ve yalnızlık üreten modern kentsel tasavvurun benzer, yeknesak, monoton biçimleri oldukça sıkıcı değil mi? Mekânın müstesnâlığına ve yerin ruhuna meydan okuyan bu biçimlenme yerine kök mekân ile bağ kuran ve kendine has varoluş ve güzellik yorumu ile fark yaratacak mekânlarımızı hayal edebilir miyiz? Kentli insanın sadece fiziksel/bedensel ihtiyaçlarını gidermeye tâlip modern kentsel tasavvurun mekânları yerine toplumsal oluşumuzun ifâdesi âidiyet ihtiyacımızı, ruhsal ihtiyaçlarımızı karşılayan bize, bize has oluşu ile estetik doyum sunan özgün mekânlarımızı nasıl oluşturacağımız üzerine tefekküre kapı açmak zorunda değil miyiz?

Mekânın müstesnâlığına saygı kadar yerin ruhunun ifâdesi orada yaşayan topluluğun birikimi sosyal dokuya, kültürel kodlara duyarlı ve hürmetkâr bir tavır ve bunun teminatı olarak var olabilmelidir.

Kentin biçimlenmesine katılacak yeni yapı alanlarında ve eski şehir dokusunun iyileştirilmesi süreçlerinde özne olarak kentle diyalog hâlinde bütünleşik bir program olarak ele alınması zorunluluğu bulunmaktadır. Mekânın müstesnâlığına saygı kadar yerin ruhunun ifâdesi orada yaşayan topluluğun birikimi sosyal dokuya, kültürel kodlara duyarlı ve hürmetkâr bir tavır ve bunun teminatı olarak var olabilmelidir. Unutulmamalıdır ki bu mekânsal müdâhale ve süreçlerin gerçekleşmesinde korunması gereken en kıymetli eser, insan eseri ve ruhudur. Yerin ve zamanın ruhunu üfleyen şehirli insanın ihtiyaçlarını karşılarken bedensel boyutu ile alınan rasyonalist, işlevsel, konformist, pragmatist çözümler kadar aynı zamanda mekân hissi, insan ölçeği, doğal çevrenin hissi ve farkındalığı, fânilik-sonsuzluk dengesi, değişime açık esneklik içeren, ruhun tatminini sağlayacak, ontolojik güvenlik ve eminlik hissini armağan edecek mekânsal biçimlenmeyi çok boyutlu düşünmek ve ele almak mecburiyeti içerisindeyiz.

Mekânda özgürlük problemi yaratan, hayatı ve ölümü geçiştiren çözümler değil, gözün vicdanından bakan, varlığı bütünüyle okuyan, ölümü ve sorumluluğunu hayatın içine katan, insan ölçeğinde kurgulanmış, ilâhî sınırlara ve insan ruhuna sonsuz saygı gösteren, insanî ve huzurlu mekânlara çok ihtiyacımız var.

Yerin ruhunu dönüştürmek için şehri insanla birlikte değer üreten bir özne olarak ele almak durumundayız.

Şehri bütüncül bir kavrayışla ele alarak kent estetiğini etiğin ana konusu olarak dönüştürmek, ekonomik güce, beğeniye göre mekân tasarımını rızaya dayalı oluş ve insanın yeryüzünü kutsal yuvası olarak dönüştürebilecek inanç, anlayış ve kavrayışa geri dönülmesi için neler yapabiliriz?

Sonuç

Sonuç olarak şehirlinin sadece fiziksel/bedensel ihtiyaçlarını gidermeye tâlip modern kentsel tasavvurun işlevsel mekânları yerine toplumsal oluşumuzun ifâdesi âidiyet ihtiyacımızı, ruhsal ihtiyaçlarımızı karşılayan bize, bize has oluşu ile estetik doyum sunan

- Dayanıklı,
- Dirençli,
- İnsanî,
- Özgün,

mekânlarımızı nasıl oluşturacağımız üzerine farklı perspektiflerden derinlemesine düşünmek zorundayız.

Böylece geleceğin şehrini kurtarmak misyonu ve söylemi, teorik boyutta bilim dünyasının pratik boyutta kent yönetimlerinin acil gündemini belirlemektedir. ŞD



New York, Amerika Birleşik Devletleri